

Llengua, alfabet i identitat cultural: el cas serbi

ZORICA TOMIĆ
Universitat de Belgrad

Conferència llegida davant la Secció Filològica de l'IEC el 16 de gener de 2009

INTRODUCCIÓ

Si acceptem la diferència bàsica entre les categories de *cultura* i *civilització*, ja descrites teòricament (Tomić, 2000), podem dir que, segons la tesi que el llenguatge és el principal instrument de la comunicació i l'alfabet és el principal instrument d'una civilització, *la base lingüística* i *la història cultural* són els dos factors, iguals pel que fa a importància, en què es basa la diferència entre *llenguatge* i *alfabet*.

La fase final d'alfabetització completada pels grecs es va concretar en els dos alfabetos més difosos, el llatí i el ciríl·lic. Tots dos són usats a Sèrbia: el ciríl·lic té una tradició de gairebé mil anys, mentre que el llatí va entrar en l'espai cultural relativament tard, fa menys d'un segle.

El desenvolupament de la cultura sèrbia escrita està directament relacionat amb el gran gir cultural del segle IX, quan els eslaus començaren a celebrar la santa missa en eslau antic. El governant de Moràvia, el duc Rostislav (846-870), va demanar a l'emperador bizantí Miquel III que enviés a Moràvia missioners cristians que parlessin eslau. Encara que el cristianisme ja s'havia acceptat a Moràvia, Rostislav, assumint la necessitat d'una unitat major dins de la comunitat eslava, va entendre la gran importància dels sermons en la llengua autòctona.

D'altra banda, projectant sàviament els seus interessos polítics cap als eslaus dels Balcans, l'emperador bizantí va aprovar la missió i aquesta decisió va constituir un acte visionari, amb el qual va començar la història de la tradició escrita eslava: «a les llengües considerades santes, i per tant adequades per als sermons (llatí, grec i hebreu), se sumava ara l'eslau (l'eslau antic). Per a aquesta comesa, l'emperador va triar dos missioners: els germans de Tessalònica, Constantí (posteriorment, denominat Ciril) i Metodi, que són considerats els fundadors de la cultura escrita i la literatura esclava» (Čigoja, 2008).

Amb els seus ajudants, Ciril i Metodi van acceptar la invitació de Rostislav i el 863 van anar a Moràvia, que avui és la part sud-est de la República Txeca, per tal de fer sermons en la llengua autòctona i estendre la influència bizantina amb la finalitat de minvar la dels bisbes i els fidels alemanys. En aquella missió, Constantí, que, com a sacerdot, va adoptar el nom de Ciril, va haver d'establir les lletres del nou alfabet prenent com a base l'alfabet grec. Va crear nous signes per als fonemes de la llengua eslava que no existien en grec. Al segle XIX els eslavistes van denominar el nou alfabet *escriptura glagolítica*.

A més de la invenció del primer alfabet eslau, ajustat als fonemes eslaus, Ciril i Metodi van traduir a l'eslau fragments seleccionats de les escriptures. En aquell moment, l'eslau antic es va establir com la primera llengua de la literatura sèrbia. Del Nou Testament, van traduir parts dels evangelis i del llibre dels Apòstols. També van traduir el llibre dels Salms de l'Antic Testament. En la ciència contemporània, el terme acceptat és «eslau de la vella Església» perquè aquella llengua no era col·loquial, sinó només usada per a la litúrgia i la traducció de textos cristians escrits en grec.

CIRÍLLIC

El ciríl·lic és el segon alfabet eslau, inventat a principis del segle X. Encara que no hi ha proves de qui el va inventar, podem suposar sense gaires dubtes que va ser un dels deixebles de Ciril i Metodi. Malgrat les persecucions, un grup dels seus deixebles van arribar a Preslav, la capital històrica de Bulgària. És d'importància crucial el fet que l'Estat búlgar tingués el dret de fer sermons en eslau antic, per la qual cosa els deixebles de Ciril i Metodi van poder continuar llur missió.

En la primera fase de l'escriptura, els serbis usaven tant l'alfabet ciríl·lic com el glagolític, tot i que no era una solució econòmica. Aquesta és la raó per la qual la pràctica quotidiana va conduir a l'ús de l'alfabet més funcional, el ciríl·lic. L'avantatge del ciríl·lic era la semblança amb l'alfabet grec i una major relació amb la cultura i l'espiritualitat bizantines. Segons els documents i els monuments històrics, podem dir que al segle XII el ciríl·lic va tenir un paper dominant a Raška, antic regne de Sèrbia, i era usat a Dubrovnik, Hum i també a Bòsnia fins a la invasió turca (Mladenović, 1989).

Del segle IX fins al segle XI, l'univers cultural i espiritual serbi era homogeni, sobretot gràcies a l'ús de l'antic eslavònic, que era el principal vincle de gran part de la cultura eslava. Per això podem dir que la connexió lingüística implicava proximitat entre les cultures eslaves, especialment entre els ortodoxos, Bizanci i, en general, l'espai cultural eslau.¹

1. El gran cisma del 1054 va provocar el desenvolupament de dos corrents diferents de la cultura eslava denominats en la ciència com a *slavia orthodoxa* (a l'est, entre els eslaus ortodoxos) i *slavia*

La manera d'escriure sèrbia de l'antic eslau, que es coneix com a *eslau serbi* fins a la tercera dècada del segle XVIII, quan es va dissoldre, va canviar una mica l'estructura gramatical i lèxica. Cal destacar que, a causa d'algunes modificacions en diferents territoris, alguns teòrics tendeixen a parlar d'un alfabet bosnià (escriptura *bosancica* o *bosànica*), tot i que només és una variant del ciríllic serbi, que es coneix com a *ciríllic occidental* (Đorđić, 1987).

Els testimonis més antics de l'eslau serbi daten de finals del segle XII. Són: les *Signatures del gran duc Esteve Nemanja i comte Miroslav*, *La signatura del comte Miroslav*, *L'evangeli de Miroslav*, que és el manuscrit eslau serbi més antic que es conserva en ciríllic i un dels manuscrits més bells del món, *El document de Chilandar d'Esteve Nemanja i L'evangeli de Vukan*.

L'eslau serbi durant molt de temps va funcionar com la llengua de la literatura sèrbia. A més dels documents i testimonis escrits ja esmentats del segle XII, l'eslau serbi fou el principal instrument de la literatura medieval sèrbia escrita per Esteve Nemanja, sant Sava, Esteve II, el Primer Coronat, Teodosi, Domencià, Constantí el Filòsof, fins a escriptors de Račani (Jerotej), Kiprijan, Gavriilo Stefanivič Venclovič), que van treballar a la primera meitat del XVIII.

Tanmateix, en la dècada de 1630 va ser substituït per l'eslau rus, que era la manera russa d'escriure l'eslau antic. Després de la gran migració sèrbia, en el nou entorn catòlic de la monarquia austrohongaresa, l'arquebisbe de Belgrad i Karlovac, Mojsej Petrovič, va demanar ajuda a l'imperi ortodox rus i a l'emperador Pere el Gran: llibres i mestres que poguessin estendre l'ortodòxia en llengua eslava.

La situació de la cultura sèrbia era similar a l'esmentada abans del duc de Moràvia Rostislav. L'ús de la manera russa d'escriure l'alfabet de l'eslau antic en la cultura sèrbia des de 1726 té dues característiques principals: l'una té a veure amb les relacions més properes dins de la zona cultural de la *slavia orthodoxa* i l'altra es relaciona amb l'aparició d'un nou tipus de llengua per a la literatura sèrbia: l'eslau serbi.

Com era aquella llengua? Aquella llengua era una barreja de la llengua col·loquial parlada de la regió de Vojvodina i la llengua de l'Església russa. De fet, era una mescla de la llengua col·loquial i la manera d'escriure l'eslau antic serbi i rus. La manera russa no era adequada perquè la majoria de la població no l'entenia.

Juntament amb els llibres russos i la llengua, van arribar a Sèrbia dos alfabetos: el ciríllic de l'Església russa i el ciríllic civil rus, nascut de la reforma de Pere el Gran, el 1768.

L'eslau serbi va néixer de la necessitat dels escriptors serbis d'escriure una llengua comprensible per a un nombre més ampli de lectors. Es considera que el

latina (a l'oest, entre els eslaus catòlics). «Hi ha dues zones culturals en la llengua serbocroata, que són al territori de l'antiga república de Iugoslàvia de Bòsnia i Hercegovina» (Čigoja, 2008).

primer document publicat en eslau serbi és la *Srpska slovenska časopis* («Revista Eslava Sèrbia») de Zachary Orfellinus, publicada a Venècia el 1768.

Sava Mrkalj, un dels serbis més cultes de principis del segle XIX, va ser el primer reformador important del ciríllic serbi. Va excloure totes les lletres innecessàries de l'alfabet serbi. Fins a la principal reforma de l'alfabet serbi duta a terme per Vuk Stefanovič Karadžić a mitjan segle XIX, una de les característiques específiques del serbi era la diglòssia, com a mancança funcional: s'usava una llengua per a la comunicació comercial, la justícia i l'educació, i una altra per a l'ús col·loquial. Vuk Stefanovič Karadžić, en el seu *Srpski rječnik* («Vocabulari serbi») (1818), va aplicar la regla d'Adelung «escriu com es diu», segons la qual només una lletra representa una vocal. D'aquesta manera, les regles ortogràfiques sèrbies es van convertir gairebé en fonètiques i potser en una de les ortografies més perfectes del món.

El 1815 els representants de l'elit intel·lectual sèrbia i croata van organitzar una reunió informal a Viena (denominada més tard *l'acord literari de Viena*). Hi van aprovar l'elecció del dialecte de l'Hercegovina oriental i l'ús generalitzat de les regles ortogràfiques. L'ús del ciríllic és l'única constant de la tradició escrita eslava sèrbia, fins a la unificació el 1918. L'ús de l'alfabet llatí, fins i tot entre els serbis que vivien sota el domini austrohongarès, era molt esporàdic.

La idea de substituir l'alfabet ciríllic pel llatí va ressorgir amb l'acceptació de la ideologia iugoslava i principalment en relació amb la ideologia d'unió cultural, lingüística i política amb els croats. El primer entusiasme va decaure recentment entre els croats, mentre que els serbis, especialment en períodes d'entreguerres, van acceptar l'ús de l'alfabet llatí com una moda.

Aquesta tendència es va aguditzar en l'època del comunisme, en què l'acceptació de l'alfabet llatí era la manera d'expressar la tendència sèrbia a estretir relacions amb les parts occidentals del país i a reforçar la idea d'unitat estatal. Finalment, si parlem de la distribució regional de l'alfabet (Piper, 2003), cal remarcar que a les zones occidentals de l'àrea del serbocroat el contacte amb l'alfabet llatí era predominant, mentre que el ciríllic era més feble que a Sèrbia. D'altra banda, era obvi que l'expansió de l'ús de l'alfabet llatí a Sèrbia, especialment en la darrera dècada del segle XX, era molt intensa.

A causa d'aquesta pràctica i de la política cultural que impulsava un estatut igual dels dos alfabetos, moltes persones que avui viuen a Sèrbia gairebé no noten diferències entre usar l'alfabet ciríllic i el llatí, tant en la lectura com en l'escriptura.

EL CIRÍLLIC AVUI

Tot i que la nova Constitució, aprovada quan Montenegro va abandonar la Unió, proposa l'ús oficial del ciríllic, la tradició sèrbia dels dos alfabetos sembla que s'hi resisteix, i això a pesar d'un ús intensiu de l'alfabet llatí. Si bé el ciríllic té una

tradició de gairebé un mil·lenni en la cultura sèrbia, a principis del segle XXI, és un alfabet primari només nominalment, ja que és secundari en la pràctica.

Una de les raons d'aquesta tendència es basa en el fet que durant les guerres en el territori de l'antiga Iugoslàvia s'apuntava a Sèrbia com l'origen de tots els mals, la qual cosa va implicar un menyspreu paral·lel per tot allò que tenia la marca nacional. L'onada de «descontaminació» per la qual l'ús i la defensa dels símbols nacionals s'interpretaven com a nacionalistes, primitius, retrògrads i no civilitzats, «un retorn a la cacera balcànica», va donar com a resultat la suspensió de l'alfabet ciríl·lic, com un dels danys col·laterals. Alhora es van impulsar molt els denominats «valors europeus», cosa que s'interpretava de manera simplista amb l'ús de l'alfabet llatí.

Cal dir que es valora l'ús del ciríl·lic, principalment perquè és l'alfabet oficial i, doncs, s'ensenyava a les escoles, s'usa per a l'edició de llibres i per a documents oficials i d'intercanvi; a més, és present en el 80 % dels programes de la televisió nacional; tanmateix, realment ens enfrontem a un punt d'inflexió cultural significatiu en què el ciríl·lic perd terreny per l'ús més freqüent de l'alfabet llatí.

El problema es va detectar primer entre els professionals i després en els mitjans de comunicació; a més, cal tenir en compte la tendència globalitzadora detectada en primera instància com a influència de les empreses multinacionals estrangeres, les quals van importar a Sèrbia una nova moda, la «llatinització». L'ús comercial de l'alfabet llatí per a productes i empreses estrangeres va esdevenir una mena d'imperatiu cultural pel qual, als ciutadans serbis, els convenia adoptar-lo per als comerços, els productes, les empreses com a part de la pertinença a la Unió Europea.

Encara més, l'ús de l'alfabet llatí a Sèrbia pot justificar-se per l'orientació cap a les llengües estrangeres ensenyades en el nostre sistema educatiu i pel fet que tots dos alfabetos són ensenyats a les escoles; d'aquesta manera, l'orgull pel que fa a l'ús dels dos alfabetos va desaparèixer gradualment i afebleix «l'espai de manobra» del ciríl·lic.

En el marc del buit cultural, polític i ideològic que va sorgir després de les guerres a l'antiga Iugoslàvia, el terme *ciríl·lic* era usat molt sovint de manera pejorativa per a denotar la connexió d'aquest amb el «nacionalisme» serbi. En aquesta conjuntura ideològica, i en concret pel que fa a la fascinació per les tendències globalitzants, van tenir un paper decisiu els mitjans de comunicació i les relacions comercials amb la creença que és més fàcil aproximar-se al món modern i civilitzat rebutjant la tradició.

Aquesta pràctica va tenir el suport de les grans marques nacionals, que van començar a escriure anuncis amb alfabet llatí. La tendència modernitzadora és especialment palesa en el cas de les «marques antigues» (Tanasić, 2008), entre les quals destaquem com l'exemple més controvertit de «llatinització» el cas de l'aigua mineral Knjaz Miloš. La tradició d'aquesta marca nacional, que havia escrit

de més de dos segles en alfabet ciríllic, és reemplaçada per la nova escriptura llatina. Aquesta sorprenent suspensió de l'alfabet nacional confirma paradoxalment l'abandó de la tradició: en primer lloc, el nom d'aquesta marca ve del primer rei serbi modern del segle XIX; en segon lloc, l'any de la fundació de la marca (1811) no era possible usar cap altre alfabet que el ciríllic.

És interessant remarcar que gairebé tots els plafons, excepte els electorals, s'escriuen en alfabet llatí. En molts casos, a més, els noms de les empreses, els llibres universitaris, les declaracions oficials i la informació oficial per a ciutadans o consumidors, per no esmentar els missatges dels mòbils, s'escriuen en alfabet llatí.

LA PARADOXA

Els esforços per protegir l'alfabet ciríllic tenen poc ressò públic, principalment perquè insistir en l'alfabet nacional es relaciona molt directament amb els odiosos «nacionalistes». Aquesta és la raó per la qual es relaciona agressivitat amb la defensa del ciríllic per part d'organitzacions ja exposades a l'odi nacionalista, mentre que l'escriptura llatina s'entén com a tolerant, superior i no marcada (Tanasić, 2008).

Aquest constructe ideològic, que no interpreta el ciríllic com l'alfabet oficial de Sèrbia sinó com un alfabet serbi, desincentiva que altres nacionalitats que viuen a Sèrbia l'usin. A causa de la por a ser qualificats de nacionalistes, també molts serbis eviten usar-lo.

Si hi afegim el fet que la «protecció» del ciríllic es basa en el nostre sistema educatiu i està territorialitzada en les institucions culturals, obtenim una «guetització», que és una de les raons per a excloure'l de l'ús quotidià. D'altra banda, no tem la coincidència de l'ús de l'alfabet llatí com una tria simptomàtica de l'elitista «segona Sèrbia», és a dir, la Sèrbia que entén la supressió de la tradició com l'única opció per a entrar en el món exterior.

Avui a Sèrbia és palès el fenomen que moltes marques locals, com Delta, Bambi, Štark, accepten l'alfabet llatí per raons comercials i de globalització i per la manca de sensibilitat envers la tradició cultural i nacional. En canvi, algunes grans empreses internacionals aposten pel valor i el significat de la tradició: han decidit usar el ciríllic com a signe de la seva presència a Sèrbia. D'aquesta manera paradoxal, és com han esdevingut defensors importants de la «marca cultural» realment sèrbia. Com a exemples, esmentem Google, Nike o Playboy, entre d'altres.

CONCLUSIÓ

El ciríllic serbi és un dels principals valors culturals del poble serbi, no només perquè és el seu alfabet nacional, sinó perquè és una de les principals formes grà-

fiques de l'espiritualitat sèrbia (Piper, 2003). La història del ciríllic serbi es pot entendre com la història d'una lluita per la vida i una afirmació de la cultura sèrbia. Les principals obres mestres de la cultura sèrbia estan escrites i editades en ciríllic. Per aquesta raó, abandonar-lo es pot interpretar com un bandejament de la part més important de l'herència cultural intangible sèrbia.

El ciríllic serbi té un paper i un valor molt significatius per al poble serbi, tal com els alfabet grec, àrab, hebreu, indi o xinès representen marques reconeixibles d'identitats nacionals de les cultures respectives. Com hem mostrat, el ciríllic serbi representa una relació profunda entre la cultura sèrbia i la magna i rica herència ortodoxa i amb la cultura bizantina. Abandonar aquesta tradició seria trencar violentament les relacions amb el nostre passat.

Però l'ús de l'alfabet llatí i la seva presència en la cultura sèrbia és un signe real de l'obertura fonamental i profunda cap a la comunicació intercultural amb el món, vibrant i plena de reptes.

BIBLIOGRAFIA

- BUGARSKI, R. (1986). *Jezik u društvu* («La llengua en la societat»). Belgrad: Prosveta.
- ČIGOJA, B. (2006). *Tragovima srpske jezičke prošlosti* («Resseguint les petjades del passat lingüístic serbi»). Belgrad: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- (2008). «Nekoliko filoloških napomena o razvoju srpske ćirilice od početka pismenosti do usvajanja Vukove književnojezičke i pravopisne reforme (1868.godine)» («Notes filològiques sobre el desenvolupament de l'escriptura ciríllica des del principi de l'alfabetització fins a l'assimilació de la reforma lingüística i ortogràfica de Vuk [Karadzic] (l'any 1868)»). *Srpaki jezik-studie srpske i slovenske*, 14 (1-2), p. 91-118.
- ĐORĐIĆ, P. (1987). *Istorija srpske ćirilice* («Història de l'escriptura ciríllica sèrbia»). Belgrad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- MLADENVIĆ, A. (1989). *Slavenoserbski jezik* («La llengua eslava-sèrbia»). Novi Sad: Matica Srpska.
- PIPER, P. (2003). *Srpski između velikih i malih jezika* («El serbi entre les llengües grans i petites»). Belgrad: Beogradska knjiga.
- TANASIĆ, N. (2008). «Nacionalno pismo» («L'escriptura nacional»). *NSPM* [Belgrad] (8 octubre).
- TOMIĆ, Z. (2000). *Komunikologija* («Comunicologia»). Belgrad: Filološki fakultet.